

Rani srednji vijek Požeške kotline

Uvodne napomene ili počeci nejasne slike

Prema uvriježenom mišljenju propašću Zapadnog Rimskog Carstva 476. g. dolazi do uspostave novog razdoblja u periodizaciji ljudske povijesti poznatog pod nazivom srednji vijek koji je potrajan narednih tisuću godina sve do otkrića Amerika. U pop kulturi percipira se kao vrijeme vještica, heretika, marljivih benediktinaca, skromnih franjevaca, velikaša i njihovih utvrda, različitih bolesti i liječenja, trubadura, vitezova i princeza. Povjesna znanost svakako ne bi trebala biti sklona ovakvom pojednostavljivanju povijesne zbilje (jer neovisno o propasti Zapadnog Rimskog Carstva nije nastao nikakav lom i nitko se nije probudio sa sviješću o novom razdoblju). No, to je veoma složena priča kojom se povjesničari bave već stoljećima. Sliku o srednjem vijeku uvelike su oblikovali humanistički i renesansni autori čiji su stavovi bili suprotni srednjovjekovnoj civilizaciji pa su je zato okarakterizirali kao mračnu, primitivnu i zaostalu. Takvo je mišljenje dugo ostalo u javnosti, ali i u historiografiji. Tim je tragom stvorena priča o lomu, kraju ili krahу Rimskog Carstva. Nakon razdoblja rimskog sjaja, uslijedilo je razdoblje tame ili mraka – srednji vijek. Prilog ovakvom mišljenju bio je nedostatak pisanih povijesnih vrela iz ranog srednjeg vijeka koji su direktna korelacija pojave različitih naroda/skupina koji dolaze na teritorije nekadašnjeg Rimskog Carstva i donose svoju kulturu, običaje, način života, ali i nedostatak pisane riječi. Tek kasniji autori pišu o prošlosti svojih predaka koju često mistificiraju, čak i lažiraju. Druge rijetke informacije pružaju pisci iz drugih naroda donoseći određene stereotipe, simplifikacije i narative s ciljem opravdavanja vlastite ideje, naroda ili političkih pozicija.

Rani srednji vijek Požeške kotline uklapa se u tu nejasnu sliku kakvu rani srednji vijek ocrtava na širem prostoru jugoistočne Europe. Poznati su rijetki i veoma dvojbeni pisani izvori te nekoliko arheoloških ostataka.

Natruhe ostataka antike

Kontinentalna je Hrvatska u vrijeme Rimskog Carstva bila provincija Panonija te je bila važan dio obrambene dunavske granice (limesa). Na tom se teritoriju nalazi i Požeška kotlina u kojoj je pronađeno preko šezdeset arheoloških nalazišta iz antike. Većina nalazišta datirana je u kasnu antiku (od 3. stoljeća), a od spomenutog 3. st. pojedini barbarski narodi pokušavaju se naseliti na područje Rimskog Carstva čime se mijenja socijalna i gospodarska struktura samog carstva. To im manje ili više uspijeva, no formalnim (a i stvarnim) prestankom Zapadnog

Rimskog Carstva u 5. st. Panonija je u barbarским rukama i takva ostaje sve do 12. st. kada postaje dio Ugarsko - hrvatske države. Panonijom se izmjenjuju Goti, Gepidi, Avari, Slaveni, Franci, Bugari, Hrvati i Ugari. Kao posljedica takvog mozaika različitih skupina (učestala su nazivanja pojedinim etničkim i identitetskim imenima ili samo naziv narod ili pleme, no ovdje nećemo koristiti te kategorije za spomenute vrlo amorfne skupine posjetitelja – došljaka), pronalaze se grobnice pripadnika različitih naroda, no rani je srednji vijek u kontinentalnoj Hrvatskoj relativno nepoznat.

Primjetno je kako su mnogi gradovi nastavili život barem u dijelu ranog srednjeg vijeka (Siscija, Cibale, Sirmij barem do druge polovice 6. st.) i time su moguće određene usporedbe gradskog društvenog, gospodarskog i drugog života između kasne antike i ranog srednjeg vijeka. Na području Požeške kotline nisu pronađena naselja koja bi pokazala kontinuitet između kasne antike i ranog srednjeg vijeka. Međutim, zbog premalog uzorka, ne možemo zaključiti ni suprotno - da su se naselja nalazila na nekom drugom mjestu, manje ili više udaljena od antike. Može li rano kršćanstvo ponuditi odgovor? Postoje li nalazišta s ranokršćanskim tradicijom iz ranog srednjeg vijeka?

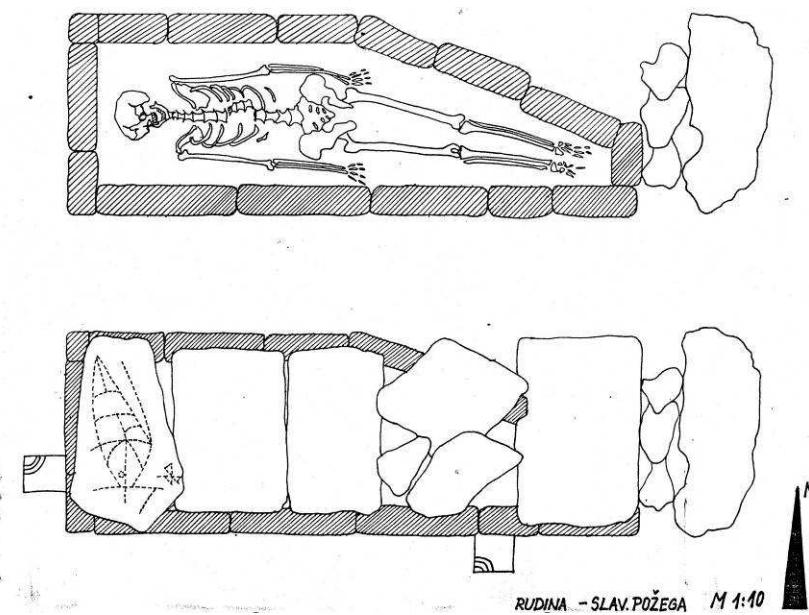
Rano kršćanstvo: most ili razdjelnica epoha

Kršćanstvo se pojavljuje u Panoniji dvostruko - zahvaljujući podjednako doseljenicima i širenjem te ideje među domaćim stanovništvom pa se javljaju i panonski mučenici poput cibalskog biskupa Euzebija koji je prvi mučenik iz sredine 3. st., zatim njegovog suradnika Poliona ili siscijskog biskupa Kvirina, jednog od posljednjih mučenika koji je ubijen 303. godine. Širenjem kršćanstva u rimskoj Panoniji, odnosno međurječju Save, Drave i Dunava, Siscija (Sisak) i Jovija (Ludbreg) postaju biskupije, a Sirmij (Srijemska Mitrovica) nadbiskupija. Sirmijski biskup, zajedno s biskupima Murse (Osijek) i Singiduna (Beograd), a možda i Cibala (Vinkovci), u drugoj polovici 4. st. uspio je nametnuti prevlast arijanskog nauka o božjem Trojstvu. Njihov nauk osuđen je u Akvileji na koncilu 381. g., a protiv tog nauka bili su biskupi Siscije i Jovije. Tada se nastavlja katolički oblik kršćanstva. Arheološke spoznaje o tom razdoblju veoma su skromne. Tek su novija istraživanja pokazala moguće ranokršćanske objekte u Šrbincima, Vinkovcima i drugdje. Upadi različitih manje ili više povezanih skupina koji tadašnji izvori i kasnija historiografija uokviruju pod istim nazivom Huni kao i drugih skupina/naroda seobe naroda doveli su do kraha ustroja kršćanske crkve u Panoniji koji je vrhunac doživio u 6. st., a nastavljen je u vrijeme različitih predmodernih etnija i skupina pod vodstvom Avara i Slavena. Ovo nikako ne znači da su kršćani nestali iz

Panonije, već je riječ o slabljenju/nestanku crkvenih struktura i institucija. Potkraj osmog stoljeća i u narednim stoljećima tijekom franačke prevlasti dolazi do žive misionarske djelatnosti, dolaska benediktinaca i obnove kršćanstva u punoj mjeri na području Panonije.

Požeška kotlina nije odudarala od ostatka Panonije u vrijeme kršćanstva. Dosadašnja su istraživanja pokazala ranokršćanske ostatke u Grabarju, Tekiću i Rudini. U Grabarju, na lokalitetu Brđanski srdan ili Rupe, pronađen je rimski građevni materijal (ulomci opeke, crijepa, žbuke, keramike i stakla). Postojao je objekt dimenzija 2,30m x 2m. Prepostavka je da je ovdje bio manji sakralni objekt (možda grobna kapela).

Istraživanjima romaničke crkve sv. Mihovila koja je bila dio benediktinske opatije na Rudini nedaleko sela Čečavca, pronađen je muški kostur iz prijelaza 3. na 4. st. Iznad glave pokojnika otkrivena je kamena ploča koja ima na unutarnjoj strani urezani stilizirani crtež ribe, što je simbol kršćanstva (riba se na grčkom kaže ihtis odnosno ἰχθύς: ikhthys što je smatrano kao kratica od Isus Krist Božji sin Spasitelj (ΙΗΣΟΥΣ (*Iēsoûs* »Isus«), ΧΡΙΣΤΟΣ (*Christós* »Krist - Pomazanik«), ΘΕΟΥ (*Theoû* »Božji«), ΥΙΟΣ (*Hyoís* »Sin«), ΣΩΤΗΡ (*Sōtér* »Spasitelj«). Očito je riječ o ranokršćanskem porijeklu pokojnika.

Slika 1: Ranokršćanski grob iz Rudine (crtež: Lidija Ivančević Španiček)

Na jugozapadnom dijelu rimskog groblja na Treštanovačkoj gradini - Tekiću u istraživanjima 1975. g. otkrivena je manja grobna kapela (memorija) oko koje je otkrivena ograda zidana kamenom. Kapela je bila u smjeru istok – zapad, a ulaz je bio na istoku. Unutar nje nađeno je

sedam kosturnih grobova, ali i mnogo ostataka građevnog materijala (žbuka, opeke i sl.), ulomaka stakla, keramike i jedan slabo očuvani bakreni novčić. Zbog pronalaska predmeta koji upućuju na liturgiju i nakita (posebno narukvica s ukrasom u obliku Andrijinog križa), smatralo se da je groblje ranokršćanskog porijekla. No, način pokapanja i grobnice kao i grobni prilozi ne upućuju da je groblje isključivo ranokršćansko, već je može zaključiti kako ima pokopanih kršćana, no i pripadnika drugih religija iz kasne antike. Trebaju se spomenuti podatci vlč. Josipa Kunkere u kojima ističe postojanje starokršćanskih crkava u istočnom dijelu Požeške kotline (Imrijevc i Paka). Iako arheološki još nepotvrđeno, Kunkera temelji navedene crkve po nazivu Oltarić.

Možemo zaključiti kako je ranokršćanski sloj u Požeškoj kotlini slabo istražen. Radi se o svega nekoliko lokaliteta iz kasne antike na kojima se pronađe ranokršćanstvo. Problem je u nedovršenim arheološkim istraživanjima, koja bi vjerujem, na još mnogim rimskim lokalitetima, a možda i na nekim rano srednjovjekovnim, pronašla ostatke kršćanstva. Međutim, nismo uspjeli povezati rano kršćansko razdoblje s mogućim nalazištima iz ranog srednjeg vijeka. Time je pitanje o ranokršćanstvu u ranom srednjem vijeku na području Požeške kotline ostalo otvoreno. Ostaje se vratiti na ovo što nedvojbeno imamo: arheološka nalazišta.

Osvit ranog srednjeg vijeka

Rani srednji vijek na području Požeške kotline slabo je poznat. Osim rijetkih pronađenih keramičkih ostataka, poznata su samo dva veća nalazišta iz kasnije faze seobe naroda: Brodski Drenovac i Brestovac.

O prvoj fazi seobe naroda koja se tradicionalno povezuju uz Huni, nema gotovo nikakvih podataka. Može se pretpostaviti da Huni (odnosno skupine naroda koji se ušli u historiografiju pod tim imenom) nisu bili smješteni u Požeškoj kotlini. Razlog može biti u geografskim osobitostima Požeške kotline koju je relativno teško osvojiti i kontrolirati pa ju je jednostavnije zaobići posebno kad je riječ o nomadskom stanovništvu. Nastavak seobe naroda s Gepidima i Avarima donosi vlč. Kunkera i markira ga s uništenjem vile rustike u Imrijevcima, crkve u Sesvetama i Oltariću. Navodi kako je postojao avarske hrige na području Sovkog Dola o kojemu svjedoči naziv Obrovac ili Obrovci. Novija lingvistička analiza pokazuju kako su nazivi s korijenom obar u vezi sa slavenskom riječi obrov u značenju opkop. Time se može pod upitnik staviti avarske nalazište i možda ga atributirati Slavenima.

Dosadašnji podatci o Slavenima (istraživanja su rađena za istočni dio Požeške kotline) baziraju se na toponimiji.

Slaveni su pak živjeli oko Londže ili Lone i kako su tada bili pogani štovali su svoja božanstva među kojima je vjerojatno svetište u Paki, danas poznato pod nazivom Svetališće. Josip Kunkera navodi mogućnost da je Perun pokrštavanjem prešao u svetog Vida što se svjedoči u nazivu i položaju crkve svetog Vida. Druga je mogućnost postojanje slavenskog božanstva Kraka kao boga Sunca koji se očituje u ruševačkom nazivu Krakača, te Kračun u Ruševu. Toponim Gaj ili Gaić koji je sačuvan pored Migalovaca svjedoči o žrtvovanju poganskim bogovima. Značajno je spomenuti širi prostor južno od Ruševa gdje se nalazi niz slavenskih poganskih toponima (Tamnjak, Kozjak, Ćukino brdo, Ćukin Kozjak, Hajdučko ili Pustainsko skakališće). S druge strane potoka, nalazi se niz suprotnih toponima (Bili zdenac, Bila jama, Medgajevi). Kunkera primjećuje kako se radi o antagonizmu dobra i zla (Crnobog i Bilbog) koji je satkan u narodnu legendu o strašnom zmaju kojeg su ljudi hranili životinjama, a potom je odletio i završio u Sovskom jezeru. Osim bogova, prema Kunkeri postoje i tragovi vjerovanja u vile (npr. ruševačko pošumljeno brdo ima naziv Vilovnice, u Paki postoje toponimi Niske vile i Viline brazde), duhove (Dovišta u Dobrogošću), pretke (Djedovac u Ruševu, Plašni dol u Dobrogošću). Postupnim pokrštavanjem Slavena javljaju se novi toponimi od kojih se poneki vežu za benediktince (Benešćica, Bankovac, Banovka). Značajnije odgovore o ranorednjovjekovnim nalazištima nudi nam arheologija. Istraživanja su otkrila dva značajna nalazišta: Brestovac i Brodski Drenovac.

U Brestovcu je 1821. g. pronađen sitni arheološki materijal koji se od pronalaska do danas čuva u Kunsthistorisches Muzeumu u Beču. Nađeni su: pojasma kopča s pripadajućim jezičcem i dva završetka pojasa, dva mala pojasma okova, dva kuglasta privjeska, jedan prstenasti okov, dva prstena, naušnica i pločica, te jedan masivni pojasmni jezičac germanskog podrijetla. Predmeti su izrađeni od zlata i srebra i datiraju se u vrijeme 9. stoljeća. Može se pretpostaviti kako je pokojnik bio visoki odličnik, vjerojatno lokalni slavenski knez sudeći po bogatstvu nalaza. Intrigira analiza samih nalaza koji upućuju na različito podrijetlo: kasnoavarški pojasm, franačka oprema za mač, bizantski nakit. Uočava se moda bogatijeg slavenskog sloja 9. st. koji kombiniraju nakit i ukrase te opremu različitog podrijetla.

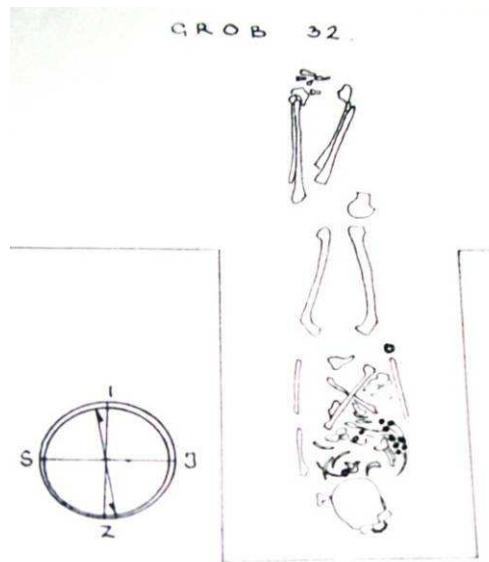
Slika 2: Metalni nalazi iz Brestovca (prema Tomičić, 2000)

Budući da je pokojnik pokopan u groblje na redove, za očekivati je pronalazak još grobova u okolini. Način ukopa i moda samog pokojnika ukazuju na prilagodbu slavenske zajednice trendovima 9. st. što je bitan odmak od slavenskih zajednica ranijeg razdoblja. Vjerojatno se u blizini nalazi i naselje. Međutim, ključno je pitanje: gdje? Naime, dosad nije otkrivena sama lokacija nalazišta. Spominje se Brestovac u polju, a recentna arheološka istraživanja nisu odgonetnula točnu poziciju. Osim Brestovca, u literaturi se spominje i Dolac kao možebitni lokalitet, a nije isključeno da se nalazi u nekom od susjednih sela.

Uz spomenuti Brestovac kao usamljeni grob slavenskog kneza, drugi važan lokalitet iz ranog srednjeg vijeka je Brodski Drenovac. Radi se o lokalitetu Plana u Brodskom Drenovcu. Samo je otkriće plod slučajnosti jer je Zdenko Vinski 1951. g. obilazio ostatke srednjovjekovne crkve sv. Dimitrija i načuo je za postojanje nekog starog groblja. Pregledavanjem je uočio

kako je riječ o ranosrednjovjekovnom groblju. Već 1953. groblje je u potpunosti istraženo i otkrivena su 32 groba, a pokojnici su ukapani u jednostavne zemljane rake bez grobne arhitekture. U tri su groba pronađeni i kosturi konja uz čovjeka. Od pokojnika pronađeno je 10 muških kostura, 11 ženskih, te 7 dječjih, a za 4 se ne može odrediti.

Položaj kostura je takav da su položeni na leđa s ispruženim i priljubljenim rukama uz tijelo. Dva su odstupanja: dvojni grob s kosturom žene u zgrčenom položaju, a kostur djeteta s njezine lijeve strane na leđima i dvojno pokapanje. Pretpostavlja se da su majka i/ili dijete žrtvovani. Orientacija grobova je istok – zapad s položenom glavom prema istoku s izuzetkom groba 32 gdje je glava pokojnice orijentirana u suprotnom smjeru. Ovaj grob 32 je veoma zanimljiv jer je pokojnici odrubljena glava (ne zna se prije ili poslije smrti), a na tijelu su primjetni tragovi rezanja i pokojnica je bila masakrirana. Takvi su rituali povezani sa strahom u zle duhove.

Slika 3: Grob 32 iz Brodskog Drenovca (prema ERCEGOVIĆ, VINSKI GASPARINI, 1958)

Uz prisutno odsijecanje glava (dekapitacija) i pojedinih masakriranja tijela, uočava se i parcijalno pokapanje koje je vidljivo u grobovima 9, 25 i 27. Radi se o pokopu kada nedostaju ruke, noge ili neki drugi dijelovi tijela. Ponekad se pokapa samo lubanja (grobovi 2 i 12). Moguće je da je ovakvo pokapanje rezultat rituala i straha od mrtvih.

Od predmeta pronađeni su metalni (brončane naušnice s privjescima od staklenog zrna koji podsjećaju na kap, sljepoočničarke, jahaća oprema, oružje, brončani jezičci, noževi, sablje),

stakleni (ogrlice od staklene paste) i koštani predmeti (tuljac za igle), keramičke posude i vjedrica. Pronađene su bedrene kosti goveda i konjske kosti. Svi ovi nalazi upućuju na zanimljiv ranosrednjovjekovni način pokapanja.

Što se tiče pisanih vrela, zanimljiva su tri podatka. Prvi je vezan uz Ljudevita Posavskog, slavenskog kneza koji je vladao Donjom Panonijom u suglasju s Francima. Sjedište mu je bilo u Sisku. U trenutku kada je nestalo suglasja, Ljudevit se pobunio 818. godine protiv franačke vlasti. Franački su se vojnici morali pomučiti tijekom tri godine ratovanja kako bi ugušili pobunu. Ljudevitu su se pridružili susjedni slavenski narodi (Timočani) što je pospješilo tijek pobune. Tijekom najvećeg napada, prema franačkom povijesnom izvoru, Ljudevit se sklonio u utvrdu na strmom brdu. Budući da kontinentalna Hrvatska ne obiluje brdovitim krajolikom, a kada se na to nadoda raspored Ljudevitovih saveznika, nameće se rješenje koje je prvi ponudio Stanko Andrić – da je spomenuto brdo Papuk ili Psunj. Međutim, zbog premalih podataka, ovo ostaje tek prepostavka.

Drugi važan spomen je ispisan rukom anonimnog autora djela *O upravljanju carstvom* koje se pripisuju bizantskom caru Konstantinu Porfirogenetu. Navedeno djelo spominje Gorje kao svojevrsnu granicu između Hrvata i Mađara. Josip Bösendorfer ovaj podatak smješta u Požeško gorje (Dilj, Krndija, Papuk) koje izgleda kao prirodna barijera. Izvjesno je da su Tomislavova Hrvatska i ranosrednjovjekovna Mađarska graničile, no zasad je teško dokazati tu granicu. Sami podaci iz djela *O upravljanju carstvom* trebaju se uzeti sa skepsom jer djelo nije nastalo kao znanstveni rad niti je cilj objasniti povijesna zbijanja, već služi kao svojevrstan diplomatski vodič za budućeg bizantskog cara s ciljem opravdavanja bizantske vanjske politike.

Treći podatak donosi nepoznati mađarski pisac Anonim koji navodi kako su oko 900. godine u vrijeme Arpadove vlasti Mađari osvojili “čitavu Hrvatsku”, ali “i prešavši Savu zauzeli su utvrdu Zagreb i jašući odатle zauzeli su utvrdu Požegu i utvrdu Vukovo i izašavši odatle preplovili su Dunav u Grkovoj luci te stigli na dvor vojvode Arpada...”. Ovaj bi podatak bio veoma zanimljiv jer bi pokazao postojanje ranosrednjovjekovne utvrde u Požegi. Ipak, kao povijesni izvor Anonim je jako nepouzdan i proturječan. Tako na drugom mjestu navodi kako je Arpad osvojio Panoniju do rijeke Drave. Dakle, nije sigurno da su Mađari išta osvojili od navedenog, ali niti da su navedene utvrde postojale. Dosadašnji podaci o srednjovjekovnoj požeškoj utvrdi svjedoče o mogućoj izgradnji 11.-13. stoljeća. Međutim, nisu napravljena

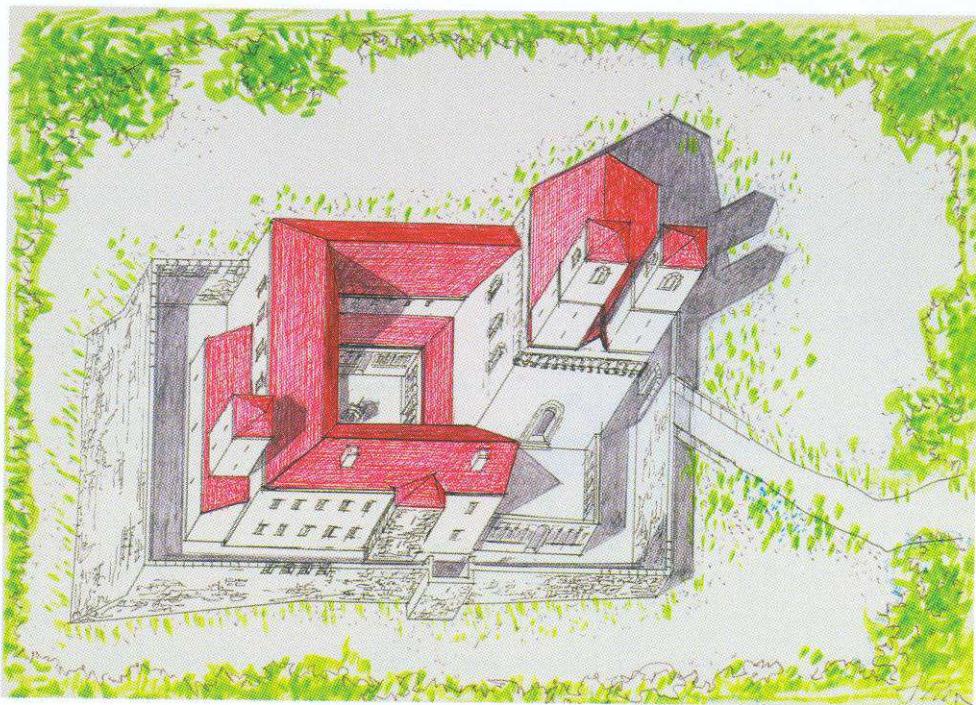
detaljnija arheološka istraživanja koja bi pokazala tu najraniju fazu. No s obzirom na mozaik različitih skupina koje kraće ili duže obitavaju u Požeškoj kotlini, postavlja se sljedeće pitanje:

Tko su ranosrednjovjekovni stanovnici Požeške kotline?

Kulturološki promatrano, radi se o mješavini različitih kultura pa se tako uočavaju bizantske naušnice, avarska vojna oprema, podunavska keramika i drugi različiti predmeti koji se mogu široko datirati od 7. – 9. st. i uobličeni su u naziv avaro-slavenska kultura. Novija istraživanja na drugi način promatraju tu problematiku pa se postavlja pitanje zajedničke avaro-slavenske kulture i pojmovi Avara, Slavena kao i kultura ranog srednjeg vijeka. Kulturni habitus ranog srednjeg vijeka veoma je složen jer se radi o brojnim migracijama različitih skupina i fluidnosti odnosno širenja, prihvaćanja i odbacivanja različitih identiteta. Drugim riječima, je li neki pojedinac Slaven, to ovisi o njemu, njegovom nadređenom ali i onima koji ga tako moraju percipirati. Budući da nema pisanih tragova, a posebice narativnih vrela koje pišu sami stanovnici Slaveni ili „Slaveni“, radi se o predodžbi drugih o njima. Koliko je poneki pisac mogao točno znati o nečijem identitetu, koliko je htio znati i što je bilo u njegovom (piščevom) interesu i ideologiji, i prema ideologiji i interesima naručitelja (kad se govori o Slavenima, prvenstveno je riječ o bizantskim carevima). S druge strane, pojam seobe naroda potječe od difuzionističkog shvaćanja pri čemu se pojedine pojave, narodi i grupe šire iz istog centra. To su teorijske pretpostavke prve polovice 20. st. jer se zanemaruje širenje ideja, proizvoda i interesa koje ne mora uvijek pratiti migracija pojedinih ljudi. Iako su od 10. stoljeća pa na dalje u Panoniji (tako i u Požeškoj kotlini) obitavali Tomislavovi i Arpadovi podanici, za Požešku je kolinu problem nedostatka vrela. To se najbolje uočava na jednom sustavnom istraženom lokalitetu Rudini gdje su povjesni izvori i arheološki materijal u velikoj disonanci.

Problem 12. stoljeća – „mračni“ srednji vijek Rudine

U XII. st. veoma je važan bosanski ban Borić ili Borič koji se javlja u nekoliko izvora između 1154. i 1163. g. On je na području Požeštine držao brojne posjede. Njegovo se potomstvo razgranalo u nekoliko grana (Berislavići Grabarski, Podvrški, Cernički). Prepostavlja se da je bio patron, možda i osnivač benediktinskog samostana svetog Mihovila u Rudini.

Slika 4: Rekonstrukcija opatije u Rudini koju je izradila S. Gvozdanović-Sekulić (prema S. ANDRIĆ, 2009)

Srednjovjekovni objekti na Rudini mogu se podijeliti u dvije cjeline: samostanski kompleks i manja crkva koja je nađena 40-ak metara od njega. Dimenzije te crkve su 9x6m s apsidom na istoku te je vjerojatno starija od samostana. Ne zna se kako je osnutak samostana utjecao na funkciju te crkve. U središtu samostana nalazio se klaustar dimenzija 12x12 m u kojem je četvrtasti popločani trijem obilazio oko dvorišta s cisternom i kamenim bunarom. S juga je klaustar zatvarala trobrodna bazilika veličine 14x8 m s tri polukružne romaničke apside na istoku. Zvonik je bio podignut uz sjeverozapadni kut bazilike i uz trijem klaustra. Pročelje bazilike gledalo je na zatvoreno predvorje veličine 11x8 m. Uz južni zid bazilike kasnije je sagrada dugačka prostorija koja je na istoku završavala gotičkom apsidom. S istočne strane klaustar je zatvarala sakristija (4x3,5m), povezana s bazilikom, do nje kapela (5x3,5m) s apsidom na istoku, te kapitalska dvorana u sjeveroistočnom kutu. Na sjevernoj strani nalazile su se kuhinja i blagovaonica koja je bila zgrada na kat (15x5,5m) i gore je vjerojatno bila spavaonica. Namjena prostorija na zapadnom krilu nije utvrđena. Cijeli kompleks bio je utvrđen, vanjskim zidovima samih samostanskih zgrada, te posebnim zidinama za obrambenu svrhu. Zbog toga postosmanski izvori Rudinu opisuju kao tvrđavu. U okviru samostana

obavljalo se ukapanje, te su grobnice otkrivene u bazilici, u predvorju zapadno od nje, u kapeli kraj kapitulske dvorane, u klastru, u gotičkoj zgradi što je s juga prigrada crkvi. U crkvi i sakristiji pronađeni su ostaci fresaka. Posebno je važan nalaz male krstionice u istočnom dijelu bazilike, što znači da je rudinska crkva imala i funkciju župne crkve.

Dosad se zaključuje kako počeci rudinske opatije sežu u kasno 12.st. To je doba koje karakterizira pojava gotike u Slavoniji. Zanimljivo je da se gradnja protegla kroz više desetljeća, te se zapravo kombinira romanika i gotika s jasnom težnjom na romaniku. Materijalni tragovi znatno su stariji od pisanog spomena, gotovo jedno desetljeće jer se samostan prvi put spominje 1279. godine.

Praskozorje razvijenog srednjeg vijeka: prva pisana vrela i arheološki ostaci

Razvijeni srednji vijek započinje s prvim spominjanjem Požeške županije 1210., a potom i samog grada i drugih utvrda i samostana u Požeškoj kotlini.

U važnoj povelji kralja Andrije II. iz 1210. g. u kojoj kralj daje templarima neke zemlje, spominje se i Odola, unuk bana Borića. Ova je isprava važna jer se ističe spominjanje Požeške županije, odnosno da je darovana zemlja izuzeta iz Požeške županije (de comitatu de Posega excepta). Prvi se poznati župan javlja u listini istoga kralja iz 1221. g. Navodi se „Ladislav, predstojnik konjušnice i požeški župan“ (Ladislao marescalco et comite de Posogua). Riječ je o čovjeku koji se visoko uspeo došavši do pozicije bana Slavonije.

Srednjovjekovna utvrda Stari grad poznata pod nazivom Castrum de Posega prvi put se spominje 11. siječnja 1227. godine kada papa Honorije III. potvrđuje predaju požeškog Starog grada kaločkom nadbiskupu Ugrinu kojemu je tu utvrdu nekoliko godina ranije predao Andrija II. (prepostavlja se da je predana 1225. godine). Cilj je bio ojačavanje katolicizma i borba protiv nevjernika u Bosni koji su postupno prelazili i u Slavoniju te je utvrda služila kao svojevrsna baza. Uz nju, nadbiskup Ugrin kupuje i službu Požeške županije. Inače, navedeni je Ugrin značajan jer je 1230. osnovao Zborni kaptol Svetog Petra u današnjem Kaptolu. Budući vladari, nasljednici Andrije II., po svemu su sudeći oduzeli tvrđavu i Požešku županiju nadbiskupu Ugrinu. Vjerojatno je to bilo u vrijeme Bele IV. Nekoliko godina kasnije, požeški Stari grad vjerojatno je preživio napad Tatara te tadašnji kralj Bela IV. 1258. poklanja utvrdu svojoj supruzi Mariji, što potvrđuje papa Urban IV. 1263. godine.

Castrum de Posega – Stari grad izgrađen je na brežuljku i u tlocrtu je bio nepravilan šesterokut. Prepostavlja se da se sastojao od dvije razine. Okružen je bedemima napravljenim od kamena lomljenga, a osim bedema postojale su i kule, dok je na najvišoj točki brda bila branič – kula. Na gornjem je dijelu bila zgrada zapovjednika i svojevrsna vojarna koja je mogla primiti stotinu vojnika. Donji je dio imao oblik nepravilnog trokuta s četvrtastom kulom koja je bila ulaz. Razdjelnici između dva dijela činio je poseban utvrđen ulaz s dvostrukim bedemima. Sama se utvrda više puta tijekom prošlosti mijenjala, a prvotni je oblik dobila u rasponu od 11. do 13. stoljeća (no, to nije prvo naseljavanje brežuljka jer su pronađeni prapovijesni i antički ostaci pa je brežuljak bio naseljen i prije).

Već spomenuti nadbiskup Ugrin osnovao je cistercitsku opatiju u Kutjevu 1232. g., a benediktinska opatija Rudina postojala je vjerojatno iz vremena bana Borića, tj. sredine XII. st. Franjevačka crkva sv. Dimitrija javlja se prvi put 1260. g. Dominikanski samostan s crkvom Sv. Marije spominje se prvi put 1303. g. Već u darovnici Andrije II. iz 1210. g. spominju se templari i njihovi posjedi koji im kralj uvećava. Ivanovci su vjerojatno naslijedili neke templarske posjede i utvrde, a vjerojatno su imali svoju utvrdu u Vetovu. Time je zaokružena slika crkvenih institucija u Požeškoj kotlini. Otprilike u isto vrijeme javlja se gradnja utvrda, od kojih je najznačajniji Kamengrad.

U drugoj polovici 13. stoljeća javljaju se prvi graditelji Kamengrada koji su bili pripadnici obitelji Rad. 1250. godine kao nagradu za odanu službu braća Filip, Lovro i tad već pokojni Toma dobivaju posjed Hrušovac (današnje selo Kruševo nedaleko Vučjaka Kamenskog) u sklopu kojeg podižu srednjovjekovnu utvrdu. Ona se u to vrijeme zove Crkvenik. No, krajem 13. stoljeća osnivači Kamengrada, braća Rad, gube tu utvrdu koju zaposjeda drugi požeški velikaš magister Csak (inače, on je graditelj utvrde Čaklovac na gornjem toku Pakre).

Sad smo u razdoblju različitih i bogatih pisanih vrela kao i arheoloških ostataka samostana, utvrda i naselja. Cijela je kotlina krščanska i dosadašnji su problemi zamijenjeni nekim novim i drugačijim problemima.

Zaključak - koraci prema rješenjima ili vraćanje na početak

Rani srednji vijek Požeške kotline može se okarakterizirati kao luči promjene. Te su promjene nastale u svojevrsnom mraku tj. nedostatku pisanih vrela i rijetkih arheoloških nalazišta. Dok je antika prisutna s preko 60 lokaliteta, u ranom se srednjem vijeku ta brojka reducira na svega dva dosad poznata i djelomično istražena. Pretpostavka je da će brojka dalnjim i

sustavnijim istraživanjima porasti. Međutim, nedvojbeno je da neće doseći antičku brojku, ali ni kasno srednjovjekovnu dobru napučenost o kojoj svjedoče brojna pisana vrela i arheološki ostaci. Razloga je više – geografska osobitost Požeške kotline uvjetovala je da pojedini narodi i skupine (npr. Huni) zaobiđu ovaj kraj, a s druge strane, prirodni resursi od kojih su se gradila ranosrednjovjekovna slavenska i avarska naselja djelomično ili u potpunosti su propali ili sekundarno iskorišteni, a močvarni i poplavni teren dodatno je pospješio skrivanje lokaliteta. Dolaskom novog stanovništva došlo je do zamiranja i/ili nestanka crkvenih struktura pa se ne može uočiti kontinuitet ranog kršćanstva i ranog srednjeg vijeka. Time se Požeška kotlina manje ili više uklapa u uopćenu sliku južne Panonije (kontinentalne Hrvatske) u ovom razdoblju. Arheološki podatci nude samo dva nalazišta: Brestovac i Brodski Drenovac. Oba su groblje s vrlo zanimljivim, ali i kulturološki različitim materijalom koji upućuje na lokalne odličnike ranog srednjeg vijeka koji su slijedi trendove i nabavljeni vrijedne proizvode različitog porijekla. Ovo pokazuje ranosrednjovjekovni trend – proizvodi koji se stavljaju u grobove povezani su s ideologijom i društvenim statusom, a ne s etničkom pripadnošću pokojnika. Pisani izvori ne nude puno više informacija. Radi se o tri podatka, od kojih se dva odnose na Požeško gorje, a jedan na požešku utvrdu. Problem je nepouzdanosti samih izvora i reduciranoći podataka koji ne omogućuju donošenje sigurnih zaključaka. Unatoč očekivanjima, nepoznanica je dvanaesto stoljeće koje se može ilustrirati na primjeru jedinom istraženog lokaliteta – benediktinskog samostana svetog Mihovila na Rudini. Tamo je uočeno nesuglasje između arheoloških nalaza iz 12. st. i prvih izvora iz 13. st. Razlog za ovu stoljetnu šutnju ostaje nepoznat. Tek od 13. stoljeća javljaju se detaljniji i brojniji pisani izvori što omogućuju razvitak srednjovjekovne civilizacije i ulazak u razdoblje razvijenog srednjeg vijeka. Dosadašnji podaci o ranom srednjem vijeku pokazuju da su istraživanja (daljinska, terenska, multidisciplinarna i interdisciplinarna) presudna za bolje shvaćanje ranog srednjeg vijeka Požeške kotline i osvjetljavanja tame koja je prekrila ovo razdoblje.